

REBASE REPRESENTATSIOON

Sara Pennypackeri jutustuses *Pax*

Jaanika Palm

Tartu Ülikool, semiootika osakond

Abstrakt. Artikli eesmärgiks on uurida, kuidas esineb rebane Ameerika kirjaniku Sara Pennypackeri jutustuses *Pax* (2016, eesti keeles 2019), millised on seal kujutatud rebase erinevused ja sarnasused bioloogilise rebasega. Uurimusküsimustest tulenevalt jaguneb töö kaheks osaks. Esimeses antakse ülevaade bioloogilise rebase käitumismustritest ja kommunikatsioonist, mida kirjeldatakse Jakob von Uexküll'i maailma teooriast lähtudes. Teises osas tutvustatakse Sara Pennypackeri teost *Pax* ning tuuakse esile erinevused ja sarnasused representeeritud ning bioloogilise rebase vahel. Uurimistööst selgub, et teoses esitatud rebase Paxi maailmal on palju sarnasi bioloogilise rebase maailmaga. Reaalsusele vastavalt on kirjeldatud rebase kommunikatsioonikanaleid (visuaalne, auditiivne, olfaktoorne, taktiline), eluviisi, liigisisest ja liikide vahelist suhtlemist. Jutustuse autor on liigist adekvaatse ülevaate saamiseks konsulteerinud ka zooloogiga. Samas aga on *Pax* ilmselgelt ilukirjandusteos, millel oma ideestik. Seepärast on ka mõistetav, et representeeritava rebase maailm on allutatud kohati ka kunstilistele võtetele. See kehtib näiteks rebaste mälu kirjeldades või rebase maailma mitte kuuluvaid objekte ja sündmusi tõlgendades. Osaliselt on bioloogilise ja ilukirjandusliku rebase vaheliste omalmanihete põhjuseks ka teose implitsiitne adressaat – 10-14-aastane laps. Siiski ei vähenda need erinevused maailmades teose rolli noortele lugejatele looduse tutvustamisel ja selle vastu huvi äratamisel.

Märksõnad: zoosemiootika, lastekirjandus, maailm, *Vulpes vulpes*

The representation of the fox (*Vulpes vulpes*) in Sara Pennypacker's children's book *Pax*

Abstract. The aim of this article is to find out how the fox is represented in the Sara Pennypacker's children's story *Pax* (2016, in Estonian 2019), what are the differences and similarities between the fictional fox and the biological fox. For this I studied fox's communicative abilities, what perceptual and effectual organs it uses, how they work, and how they convey information from the environment and the animals in it for the fox. The article is divided into two main parts. The first provides an overview of the behavioral patterns and communication of the biological fox, which is described through Jakob von Uexküll's umwelt theory. The second part introduces Sara Pennypacker's book *Pax* and highlights the differences and similarities between the represented and the biological fox. It turns out that *Pax*'s umwelt has a lot in common with the biological umwelt of the species. The fox's communication channels (visual, auditive, olfactory, tactile), lifestyle and intra- and interspecies communication are described very realistically. The author has used the

help of zoologist. Nevertheless, *Pax* is undoubtedly a book of fiction with a certain set of ideas. Because of this, it is understandable that the represented fox's Umwelt has been molded in an artistic manner. This is apparent in the description of the fox's memory and in interpretation of objects and events not belonging to the biological fox's Umwelt. Partly, the shifts between biological and fictional are caused by the implicit addressee of the book – a 10-14-year-old child. Still, differences in Umwelts do not diminish this book's ability to introduce nature to young readers and make it alluring to them.

Keywords: zoosemiotics, children's literature, Umwelt, fox (*Vulpes vulpes*)

Kuna inimene on ikka olnud osa loodusest ja elanud teiste loomadega kõrvuti, pole imestada, et vastaval temaatikal on märkimisväärne koht ka kirjanduses. Juba alates rahvaluulest (regilaulud, muinasjutud, kõnekäänud jmt) võime tekstides kohata loomi, märgata paralleelide tõmbamist inimeste ja loomade käitumise, eluviisi, maailmatunnetuse jmt vahel. Kirjanduses peegelduvad ajastu suhtumised, tõekspidamised ja arvamused igasuguste elunähtuste, sealhulgas ka loomade kohta. Kui keskaegne maailm nägi inimest kui looduse krooni, kedagi, kelle jumal on pannud valitsema ülejäänud loomade ja lindude, aga ka maastike ja taimede üle, siis renessansiperioodil sai puutumatu loodus millekski ihaldatuks ja lapsepõlv millekski, milles kultuuri tekitatavaid kahjusid võis veel ennetada. Looduslik ja loomulik elu oli siis ideaaliks. Järgnenud valgustusaeg tõi kaasa inimliku mõistuse ülistamise, millega kaasnes tööstuslik revolutsioon. Loodus ja loomad olid siis käsitletud millenagi, mida sai ja tuli ära kasutada, teiste ressursside vastu vahetada.

Kahel viimasel kümnendil on aga humanitaar- ja sotsiaalteadused kogenud nn. loomalist pööret (*animal turn*), mis on toonud enam tähelepanu loomadega seotud eetilistele ja moraalsele aspektidele, juhtinud tähelepanu mitte inimese ülemvõimule, vaid pigem kooseksisteerimisele teiste liikidega (vastandudes nõnda antropotsentristlikule maailmakäsitlusele) ning arvestab üha enam loomade representeerimisel asjaoluga, et ka neil on oma toimevõime ja isiksus (Armstrong, Simmons 2007: 1). See pööre kajastub ka kirjanduses.

Käesoleva artikli eesmärgiks on uurida, kuidas esineb rebane Ameerika kirjaniku Sara Pennypackeri jutustuses *Pax*, millised on seal kujutatud rebase erinevused ja sarnasused bioloogilise rebasega. Selleks uurin, millised on rebase kommunikatiivsed võimed, milliseid taju- ja mõjuorganeid ta kasutab, kuidas need töötavad ning teabe keskkonnast ja selles leiduvatelt loomadelt rebasele toovad.

Uurimusküsimustest tulenevalt jaguneb töö kaheks osaks. Esimeses neist vaatlen bioloogilise rebase käitumismustreid ja kommunikatsiooni, mida kirjeldan Jakob von Uexkülli maailma teooriast lähtudes. Teises osas tutvustan Sara Pennypackeri teost *Pax* ning püüan tuua esile erinevused ja sarnasused representeeritud ning bioloogilise rebase vahel. Analüüsi käigus otsin vastust, miks kirjanik on valinud just sellise viisi looma esitamiseks, millist rolli mängib liik sellises representatsioonis, kuidas on valikut determineerinud süžee ja ideestik, kuidas on see mõjutatud teose implitsiitset adressaadist.

Bioloogilise rebase omailmast

Jakob von Uexküll võttis 20. sajandi algupoolel kasutusele mõiste omailm (*Umwelt*), millega ta tähistas elusolendi subjektiivset maailma, seda osa keskkonnast, mis loomale vastavalt tema kehaplaanile, meele- ja toimeelunditele ning elutsüklile tähenduslik on ning mis tema jaoks olemas on. „Iga omailm on suletud üksus, mille kõikides osades valitseb subjekti jaoks tähendus. Vastavalt sellele, milline on nende tähendus looma jaoks, hõlmab elulava kas laiema või ahtama ruumi, mille kohtade hulk ja suurus sõltuvad täielikult vastava subjekti meeleelundite eristusvõimest“ (Uexküll 2012: 11). Omailm jaguneb tajuilmaks ja mõjuilmaks, neist moodustuvad lakkamatud organism-keskkond ja organism-organism ahelad, mida nimetatakse funktsiooniringideks (Uexküll 2012: 88).

Rebase elukeskkond

Rebane (*Vulpes vulpes*) kuulub koerlaste (*Canidae*) sugukonda rebase (*Vulpes*) perekonda. See on üks laiema levilaga liike, rebaseid leidub peaaegu kõikjal põhjapoolkeral: Euroopas, paljudes kohtades Aasias, aga ka Põhja-Ameerikas (Kanadas ja Ameerika Ühendriikides), kuhu rebane introductseeriti 17. sajandil. Mõned rebaste populatsioonid on ka Põhja-Aafrikas. Austraaliasse on rebane introductseeritud 19. sajandil. (Sillero-Zubiri et al. 2004)

Kuna looma levila on ääretult lai, sõltub konkreetse isendi omailm suuresti teda ümbritsevast keskkonnast. Nii näiteks sõltub erinevates maailma geograafilistes punktides elutsevate rebaste omailm märgatavalt nende paikade taime- ja loomakooslustest, paikkonnas valitsevatest ilmaoludest (näiteks temperatuurist ja niiskusest) jne.

Rebase välimus

Rebase karvastiku värvus ja tihedus oleneb nende elukeskkonnast ja liigist. Punarebastel on see tavaliselt seljapool roostepunane, punakaskollaste tumedamate karvadega selja keskosas, kõhupool on tuhkhall või valge. Käppade alaosa on tavaliselt must ja sabaots valge.

Täiskasvanud rebase kehakuju ja mass on väga varieeruvad. Nende kerepikkus võib ulatuda 455–900 millimeetrini, kusjuures saba on 300–555 millimeetrit pikk ning nad võivad kaaluda 3–14 kilogrammi, kusjuures isasloomad on tavaliselt raskemad kui emased (Sillero-Zubiri et al. 2004). Rebase väga kohev karv jätab sageli mulje, nagu kaaluks ta rohkem.

Rebase taju- ja mõjuelundid, rebaste kommunikatsioon

Rebasel on väga hea haistmine. Tema koon on kitsas ja piklik, nina tumepruun või must. Selles on rohkelt tundlike haistmisretseptoreid. Ka kuulmine on rebastel tundlik. See kehtib eriti kõrberebaste ehk fennekite kohta, kelle suured kõrvad on kohanenud kuulmaks toidu liikumist kõrbes sügaval maa all (Britannica s.a. sub: Fennec). Ameerika ja Euroopa rebastel on kõrvad väljastpoolt pruunid või mustad kõrvad, samuti liikuvad ja helide püüdmiseks hästi kohanenud.

Täiskasvanud rebasel on vertikaalse lõikega kollased silmad. Võrreldes kuulmis- ja haistmismeelega on nägemine tal kehvem. Samas aga erinevalt paljudest teistest koerlastest näeb ta pimedas hästi.

Nagu enamikul koerlastel, on ka rebasel mõjuelundiks sabanääre, mis eritab skungiga sarnast lõhna, mille abil edastatakse erinevaid teateid. Üks neist on näiteks seksuaalne peibutuslõhn. (Sillero-Zubiri et al. 2004)

Territooriumi märgistamiseks kasutab rebane uriini, kusjuures isasloomad tõstavad selleks jalga, emased aga kükitavad.

Nagu paljud teisedki loomad, kasutavad rebased liigisiseks ja liikidevaheliseks kommunikatsiooniks ka oma keha. Näiteks on oluline suhtlusvahend saba. Joostes ja nn tavameeleolus asetseb saba maaga horisontaalselt, kuid erinevate ärritajate korral on võimalikud ka teised asendid. Saba on abivahendiks ka poegadele, kes võivad ema märgata eemalt just saba kaudu ja siis selle järgi orienteeruda.

Liikidevahelises ja liigisiseses kommunikatsioonis on suur roll ka rebase kõrvade asendil (kikkis, peadligi jne), karvkattel, mida rebased on võimelised erinevate ärritajate korral turri ajama, ning keha asendil (küürusolek, ringutamine, hüppevalmidus jne). Tundlikud ka rebaste käpapadjandid, nendega tajuvad nad näiteks liikumist ja temperatuuri.

Suurt rolli liigisiseses ja liikidevahelises kommunikatsioonis mängivad rebastel hääliitsused. Rebastel on tundlik hääleaparaat, mis võimaldab mitmekülgset häälerepertuaari, samuti nende esitamist mitme erineva valjusastmega (näiteks hüüdes või sosistades) sõltuvalt vestluspartneri distantsist ja sellega arvestades.

Michael Bright (1984: 206–207) toob oma raamatus *Animal Language* esile neli levinumat rebaste hääliitsust:

1. Võrgutushüüd (ingl. k. *wa-wa-wah call*) on mitmesilbiline kiire ja terav hüüd, millele oodatakse vastust.
2. Võitlushääliitsus (ingl. k. *kekking*) meenutab joonlauaga aialippide tõmbamisel tekkivat heli.
3. Vinguv hääliitsus, mida kasutatakse teise isendi ülemuse tunnustamiseks.
4. Alarmhääliitsus, mis kujutab endast lühikest, ühekordset nn *staccato* haugatust, mida kasutatakse vaenlasest või sissetungijast teatamiseks, et liigikaaslaste ettevaatlikkusele kutsuda.

Erinevate isendite häämitsused erinevad tonaalsuse, sageduse ja kõrguse poolest, nõnda et loomad on võimelised üksteist nende järgi identifitseerima ning saatma ja vastu võtma sõnumeid sellest lähtuvalt (Bright 1984: 206–207).

Rebase toitumine

Rebane on kõigesööja. Nõnda võib öelda, et ses osas on rebase omailmal kattuvusi põhiliselt näriliste, jäneseliste ning teiste väikese ja keskmise suurusega selgroogsete loomadega nagu jänesed, oravad jmt. Rebased söövad ka linde ja putukaid, nad ei põlga ära ka taimset kraami, mille nad võivad soodsa tuule korral tuvastada meetrite kauguselt. Nad söövad aedades maha kukkunud puuvilju, vahel aitab suuremast näljast üle ka rohi, pähkliid või terad. Menüüsse kuuluvad ka lindude, põhiliselt partide ja kanaliste munad. (Imetajad 1987: 231–233)

Rebane on erakordselt kiire loom, kellel plahvatuslik startimis- ja suunamuutmisvõime, mis tuleb talle kasuks saagi püüdmisel. Rebane on võimeline pidama ka varitsusjahti ja teesklema tukkumist urusuudme ees, kust saakloom väljub. Kui see juhtub, siis rebane ründab. Rebane ei jahi lõbu pärast, vaid ainult kõhutäidet otsides.

Päevas vajab rebane pool kuni kilogramm toitu. Kui saak on suurem, kui korraga kõhtu mahub, matab rebane ülejäänu maha, et see siis kehvematel saagipäevadel üles kaevata. Tal on hea mälu üleliigse toidu peitmistagavarade meenutamiseks. Rebane pole kitsi saaki ka teiste liigikaaslastega, eriti perekonnaliikmetega jagama. (Sillero-Zubiri et al. 2004: 144)

Rebase eluviis ja territoorium

Üldjuhul on küll rebane solitaarne, üksildust armastav loom, kuid teatud tingimustel võib ka suurem arv rebaseid ühist territooriumi jagada. Enamasti on sel juhul küll tegemist ühe isase ja mitme emasega, kuid vahel on karjas ka nõrgemaid isaseid. (Sillero-Zubiri et al. 2004)

Täiskasvanud rebase territooriumi suurus sõltub palju elupaiga kvaliteedist. Heades piirkondades, kus on rohkem sobivat ninaesist, on territoorium väike (nt linnarebased), piirkondades, kus toitu on raskem leida, näiteks mägedes või kõrbetes, võib territoorium ulatuda kuni 40 ruutkilomeetrini. (Sillero-Zubiri et al. 2004)

Rebase vaenlased

Rebasel pole palju looduslikke vaenlasi, mõnikord võivad nendeks olla teised kiskjad, nagu hundid või ilvesed, aga ka suured linnud, nagu kotkad. Suurimaks ohuks on inimene, kes

teda kütib. Palju rebaseid hukub ka autoteel ning sureb erinevatesse haigustesse (marutaudi, kärntõppe vmt. (Sillero-Zubiri et al. 2004)

Rebase omailmast Sara Pennypackeri teoses *Pax*

Autor ja teos

Sara Pennypacker (s. 1951) on Ameerika laste- ja noortekirjanik. Tema jutustus *Pax* ilmus originaalis 2016. aastal, eestikeelne tõlge (tõlkija Karel Allikas) nägi trükivalgust 2019. aastal. Teose implitsiitne adressaat on laps vanuses 10-14 eluaastat.

Raamatu sisekaanelt leiame autori märkuse: „Rebaste omavaheline suhtlemine on hääliitsuste, žestide ja näoilmete keerukas süsteem. Paxi-peatükkide kaldkirjas “dialoog” püüab tõlkida nende väljendusrikast keelt“ (Pennypacker 2019). Siin viitab Pennypacker asjaolule, mida põhjalikumalt kirjeldavad Kalevi Kull ja Peeter Torop, nimetades taolist erinevate liikide omailmade vahendamist biotõlkeks (Kull, Torop 2011). Kuna jutustuses *Pax* on autor tõlkinud rebaste keele inimeste keelde (ameerika inglise), hiljem on see vahendatud ka eesti keelde, võib teost pidada mitmekordselt tõlgituks. Lisaks sellele tuleks arvestada ka vanuselise tõlkega, st täiskasvanud autor on teksti kirjutades arvestanud peamiselt lapsest adressaadiga.

Teose lõpposas viitab autor New Yorgi osariigi bioloogile ja eluslooduse uurijale Matthew Walterile, kes on pikki aastaid pühendanud rebaste uurimisele nende looduslikus keskkonnas, ning kelle teadmisi ta raamatu kirjutamisel kasutas. Samas aga möönab kirjanik ka seda, et kui ta seda teinud pole, on ta nii otsustanud loo vajadustest lähtudes. (Pennypacker 2019: 280)

Teoses on kasutatud teksti kirjastiili. Rebaste omavaheline suhtlus on esitatud kaldkirjas, samas kui kirjeldused, inimekõne ja inimeste mõtted on esitatud püstkirjas. Viite sellele leiab lugeja teose impressumist.

Teoses kasutatav kujutuslaad on pigem realistlikkust taotlev. Kuigi tegevuspaigana pole nimetatud konkreetseid realiteete ega määratletud tegevustiku toimumise aega, on autori suundumus rebaste omavaheliste ja rebase-inimese suhete võimalikult tõetruu kujutamisele. Sellele viitab ka rebaste kommunikatsiooni uurimine ja selleks teadlaste abi kasutamine. Eksplitsiitselt see aga väljendatud pole, mistõttu tuleks autori positsiooni fiktsionaalse ja faktuaalse suhtes käsitleda pigem ebamäärasena.

Sündmustik

Raamatu sündmustik on paigutatud fiktsionaalse sõja karmidesse tingimustesse, tegevusaeg pole täpsustatud, seda võiks käsitleda kui umbmäärast olevikku. Koht on samuti määratlemata, kuid on tuletatav nimetatud taimede (pekaanpuu, virsikud jmt),

loomade (koiotid, piisamrott, varesed, rongad jmt), toitude (*hot dogid*, maisijahuga pannkoogid jmt) ja hobide (pesapall) järgi. Tegevustik toimub kevadel, mõne nädala jooksul, kuid viiteid ja mälupilte leiame sealt ka varasemast ajast ja erinevatest aastaegadest.

Raamatus on kaks peategelast – poiss ja rebane, tegevustikku esitatakse läbi nende kahe silmade nn vahelduva jutustusena, mis markeeritakse peatüki alguses vastavalt poisi või rebase pea varjumärgiga.

Sündmustiku algpunktiks on see, kui 12-aastase Peteri isa otsustab sõtta minna. Kuna poisi ema on aastaid tagasi autoõnnetuses surnud, peab poiss selleks ajaks minema mitmesaja kilomeetri kaugusele vanaisa juurde sõjapakku. Et aga vanaisa juurde ei saa kaasa võtta lemmiklooma, orvuks jäänud ja poisi poolt üles kasvatatud rebast Paxi, sunnib isa Peterit looma loodusesse laskma. Poiss muretseb, et inimestega harjunud ja saagi püüdmises kogenematul loomal puudub oskus metsikus looduses hakkama saada. Poiss tunneb, et ta vastutab oma rebase eest, kuid hirm isa ees saab võitu. Vanaisa juurde jõudnud, otsustab ta tehtu heaks teha, ning asub oma elu pikimale ja ohtlikumale rännakule.

Peteri ja Paxi elud on põimunud hetkest, mil poiss mõnenädalase rebasepoja leidis. Teose kulust selgub, et poiss leidis surnud emarebase pesa, milles kolm poega, kaks neist samuti surnud. Ta tõi just silmad pähe saanud (kahenädalase) rebasekutsika koju, hakkas tema eest hoolitsema. Kuidas täpselt esimesed päevad möödusid ning kuidas kuue-seitsmeaastane poiss teadis, mida ja kuidas teha, on looritatud kirjandusliku salapäraga. Reaalsuses on hüljatud loomade tehistingimustes üleskasvatamisel ja nende sotsialiseerimisel tegemist väga tundliku ja keeruka protsessiga, mis nõuab eelnevaid teadmisi ja kogemusi (Kiiroja 2014). Oskamatul hooldusel pole ka fataalsed tagajärjed ebatavalised. Vangistuses viibival loomal on kerged tekkima igasugused probleemid, tavalisim neist on stress, mis võib kaasa tuua toidust keeldumise ja tahtmatuse liikuda või siis vastupidi hüperaktiivsuse ja agressiivsuse. Mitmendat põlve tehistingimustes viibivatel rebastel on näiteks tuvastatud koguni kolju väliskuju muutusi (koonu lühenemine) ja ajumahu vähenemist (Hediger 1964: 40–41).

Omailmad

Paxi elu jaguneb kahte üksteisest kardinaalselt erinevasse ajajärku: elamine vangistuses Peteri juures ja vabana looduses. Keskkonna muutusega kaasnevad muutused ka Paxi omailmas.

Vaadeldgem kõigepealt rebase omailma Peteri juures kasvamise perioodil. Tekstist selgub, et rebasele on aedik, mille suurusele pole viidet. Küll aga selgub, et poiss toob sinna kogu aeg värsket põhku ja rebane tunneb, et tema eest hoolitsetakse hästi. Aedikul on betoonist ääred, et Paxil ei õnnestuks end seal välja kaevata, kui ta poisi järele, eriti viimase koolis oleku ajal, igatseb. Lisaks aedikus viibimisele käib poiss temaga (rihmaga?)

jalutamas, aeg-ajalt viibib rebane ka tubastes tingimustes (nimetatud on külmemaid perioode).

Rebase maailma dominant on kahtlemata Peter, nende omavaheline suhtlus on ennekõike sügava tunnetuse küsimus, häälitsemist, haistmist, nägemist jne kirjeldatakse peamiselt läbi selle. Peterile on Pax olnud aga kui teraapialoom, kes on aidanud tal ema surmast taastuda, pakkunud vaimset tuge ja lasknud tema pehmemal poolel esile tulla (omadus, mida Peteri karm ja vihakontrolliprobleemidega isa ei talu). Budistliku mitteduaalsuse idee „Kaks, kuid mitte kaks“, mida teoses mainib küll Peter (Pennypacker 2019: 187) näikse kehtivat aga mõlemapoolselt, nii poisi kui Paxi vaatepunktist.

Looma ja poisi sideme loomisel mängib olulist rolli suhtlus kehakeele abil ja läbi puudutuste. Kirjeldatakse mängimist pesapalli ja pesapallikindaga, plastmassist mängusõduriga ning niisama müramist. Tehistingimustes on rebase maailmaga tihedas seoses ka elekter, mille rikkeid ta näikse tajuvat. Toidu tähendusandjateks on kröbinad ja toidujäänused, nagu maapähklivõi, *hot dogid*, grilliha, köögilaualt näpatud munad jne. Kokkupuuteid teiste loomadega ei kirjeldata, nagu ei viidata ka rebase soovile loodust lähemalt uurida, poisi juurest vabasse loodusesse põgeneda. Näib, et Pax suhtleb ainult inimestega, tema maailma ei kuulu teised loomad.

Metsa viidud rebase maailm aga avardub märgatavalt. Tema maailma hakkavad nüüd inimestele lisaks kuuluma metsataimed ja loomad, nii oma liigikaaslased kui ka saakloomad (hiired), vaenlased (koiotid). Samuti rikastub Paxi tegevuste maailm. Tal on võimalik esimest korda vabalt joosta nii kiiresti kui käpad suudavad, maastik võimaldab talle ujumist, puuokstel ronimist, ise saagi püüdmist jne. Olulisemaks kui miski muu saab aga suhtlemine teiste rebastega. Metsaosas kirjeldatakse Paxi kommunikatsiooni nii keskkonna, liigikaaslaste kui ka teiste loomade-lindudega.

Rebase ja keskkonna vahelist kommunikatsiooni on kirjeldatud peamiselt kui suhtlust haistmise, nägemise, maitsmise ja tunnetuse teel. Näiteks: „*Rebane tajus, kuidas auto hoogu maha võttis, juba enne kui poiss seda tundis, nii nagu ta alati kõike esimesena tajus. Käpaaluste padjandite kaudu, piki selgroogu, käppade tundlikes karvades. Vibratsioonist sai ta aru ka, et tee oli muutunud konarlikumaks. Ta sirutas end poisi süles kõrgemale ja nuusutas läbi akna immitsevaid lõhnu, mis andsid talle teada, et nad liiguvad nüüd metsamaastikul*“ (Pennypacker 2019: 1).

Keskkonna osas väärrib eraldi mainimist rebase suhe elektriga. Päriselu rebaste suhe elektriga ei leia teaduslikus kirjanduses palju käsitlust, küll on aga uurimusi selle kohta, et elektriliinid mõjutavad rebaste maamagnetvälja suuna tajumist. Raamaturebastel toimub elektris ohu tajumine intuiitiivselt, nagu inimesega koos olleski. Kuna metsaäärele paigutatakse sõjas õhkimismaterjali, mis ühendatakse elektriga, siis loomad tunnetavad ohtu (särinat) ja hoiatavad teisi.

Rebaste ja teiste loomade-lindude suhete kirjeldamisele pole teoses just palju ruumi jäetud. Küll aga võib märgata, et teiste liikide esindajad pole individualiseeritud ja esinevad enamasti gruppina. Nii näiteks on moodustatud vareste, ronkade, hirvede, hiirte ja inimeste grupid. Linnud, nagu varesed ja rongad, on teadete toojad, neutraalsete loomadena esinevad suured rohusööjad, vaenlasteks on koiotid ja inimesed (välja arvatud

Peter Paxi jaoks), väikesed saakloomad on märgistatud kui kõhutäis. On oluline tähele panna ka asjaolu, et saakloomadeks on üldjuhul negatiivse konnotatsiooniga liigid, nagu hiired ja rotid, samas kui linnud, keda ka rebase reaalses elus sageli püüavad, siin selles kontekstis mainitud ei saa. Lindude mune söövad aga raamaturebased küll.

Erinevalt teisest loomadest on liigikaaslased individualiseeritud ja ka nimetatud. Paxi peas saavad samas piirkonnas elavad loomad nimed nende välimusest johtuvalt. Nõnda nimetab Pax temperamentse emase rebase Särtsuks, Särtsu aasta võrra noorema venna Jupatsiks ja vanema isarebase Halliks. Liigisisest kommunikatsiooni ongi kirjeldatud põhiliselt nende vahel. Sara Pennypacker kirjeldab loomade kehakuju (saba asend, kõrvad, küürus, sirge, maadligi jne), saagi jagamist, mängu ja müramisi (kuna Jupats on veel noor). Lisaks sellele pöörab autor tähelepanu ka rebaste siseilmale, tundmustele, igatsustele ja mälestuspiltidele.

Metsaolustikus, nii nagu poisi kodus tehistingimustes viibideski, jõuab teave Paxi maailma läbi järgmiste kanalite:

1. Akustiline kanal (kuulmine): „*Hetke pärast kostis vana rebase haukumine. Sõda liigub lähemale.*“ (Pennypacker 2019: 137)
2. Visuaalne kanal (nägemine): „*Ta nägi, kuidas tema poiss midagi maast üles tõstis. See paistis nagu mingi pulk, kuid ei olnud seda. Midagi karvast ja katkist.*“ (Pennypacker 2019: 270)
3. Oflaktoorne kanal (haistmine): „*Pax möödus urgudest, mida omavahel jagasid Särts ja Jupats. Seal haistis ta pehmesse mulda kaevatud peidikuid jahisaagiga, kuid need olid tugevate hoiatuslõhnadega märgistatud, seepärast ei kaevanud ta neid üles.*“ (Pennypacker, 2019: 109)
4. Taktiiline kanal (puudutus): „*Pax raputas endalt tosinast pindmisest kriimustusest voolanud vere ja puhastas seejärel Halli haavad. Hammustusjäljed olid sügavad.*“ (Pennypacker 2019: 136)

Raamatus on rebase meeli iseloomustatud sarnaselt bioloogilisele liigile. Nõnda on nagu looduseski teravamalt esil haistmine ja kuulmine, samas kui nägemismeel on nõrgem. Siiski tuleb arvestada, et neid kirjeldatakse olukorrapõhiselt.

Kui vaadelda, millised valdkonnad kommunikatsioonist, mis iseloomulik bioloogilisele liigile, jäävad raamaturebase puhul mainimata, siis jõulisemalt torkab silma paljunemise küsimus. Kuigi Pax elab Peteri juures mitu aastat, pole tema tungidele või kihkudele viidatud. Teine asjaolu, mis samuti kirjeldamata jääb, on territooriumi märgistamine uriini ja väljaheidetega. Metsa sattunud Pax tunneb küll territooriumide lõhnu, kuid teda ennast ega teisi loomi seda tegemas ei kujutata. Samuti pole mainitud, millised need markeerivad lõhnad on. Mõlemad juhtumid on ilmselt seotud teose adressaadi küsimusega.

Rebase maailma allutamist sündmustikule võib märgata eredaimalt situatsioonides, mis kirjeldavad loomade pikaajalist mäletamist. On tõsi, et rebastel on hea mälu erinevalt näiteks oravatest, kes peidetud toidutagavarasid hiljem leida ei pruugi,

kuid mõned mä lupiltidena esitatud seigad ei tundu bioloogiliselt pädevat. Nii näiteks jutustab Särts Paxile, miks ta inimesi ei salli. Ta jutustab, kuidas ta vanemad tema silme all tapeti, kui need suures toidupuuduses lõpuks kanafarmi toitu hankima otsustasid minna (Pennypacker 2019: 91–94). Teine selline juhtum on vana isarebase Halli lahkumine. Pax pikutab siis tema kõrval ja tunnetab ilma rääkimatagi kogu Halli elulugu (Pennypacker 2019: 158–159). Samuti tundub võõrana, kui rebased räägivad omavahel sõjast vm asjadest, mis nende bioloogilise liigi maailma kuidagi kuuluda ei saa.

Kujutusviisi põhjendatus

Miks sellised kõrvalekalded teoses esinevad? Peamiseks faktoriks on see, et tegemist on selgelt ilukirjandusliku teosega, milles domineerimas ennekõike kunstilised aspektid, nagu ideestik, intriig, karakteriloomed, süžee jne. Seega on siin bioloogilisele rebasele omistatud kirjanduslikule karakterile vajalikke jooni. Sellele, et teos pole belletriseeritud aimeraamat, vihjavad ka teose illustratsioonid (Jon Klassen), milles ilmneb kunstniku peegeldus rebasest, mitte bioloogiline liik. Vastasel juhul oleks kasutatud näiteks fotosid või realistlikumat joonistuslaadi. Julgen väita, et jutustusele kui kunstiteosele on selline mugandamine abiks tulnud. Need, kes päris-rebaste vastu rohkem huvi tunnevad, saavad teavet otsida teatmeteostest või internetiallikatest.

Kuigi jutustuses *Pax* on erinevusi bioloogilise rebase ja selle representatsiooni vahel, ei mõju need fantaasiakirjandusega harjunud (laps)lugejale üleliia võõrastavalt. Jutustuse suurimateks plussideks on laste ja loomade vahelise sideme tugevdamine, nende empaatiavõime arendamine. Teosest ilmneb kenasti, et iga loom on väärtus ja kõige paremini tunneb ta end loomuomases keskkonnas. Sümpaatne on ka see, et jutustuses saab mitmel puhul kummutatud ka loomade hierarhiate teema, nii et leiab ikka rõhutamist, et metsloomad pole kehvemad kodus peetavatest lemmikutest (rebane pole ainult rebane). Samuti juhitakse teoses tähelepanu olulistele looduskaitselistele aspektidele (jaht, maaparandustööd, tööstus jne). Sara Pennypackeri teosest jääb mulje, et rebane on väga nupukas, kiinduv, ettevõtlik ja sõbralik loom. Teose käigus kujuneb temast rahu (*pax* on ladina keeles rahu) ja vabaduse sümbol.

Kokkuvõte

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida, kuidas esineb bioloogiline rebane (*Vulpes vulpes*) Ameerika kirjaniku Sara Pennypackeri jutustuses *Pax* (2019). Selleks vaatlesin rebase maailma Jakob von Uexkülli maailma teooriat kasutades ning võrdlesin seda raamatus esitatuga. Selgus, et teoses esitatud rebase Paxi maailmal on palju sarnast bioloogilise rebase maailmaga. Reaalsusega vastavalt on kirjeldatud rebase

kommunikatsioonikanaleid (visuaalne, auditiivne, oflaktoorne, taktilne), eluviisi, liigisest ja liikidevahelist suhtlemist. Autor on adekvaatse pildi saamiseks kasutanud zooloogi abi. Samas aga on *Pax* ilmselgelt ilukirjandusteos, millel oma ideestik. Seepärast on ka mõistetav, et representeeritava rebase omailm on allutatud kunstilistele võtetele. See kehtib näiteks rebaste mälu kirjeldades või rebase omailma mitte kuuluvaid objekte ja sündmusi tõlgendades. Osaliselt on bioloogilise ja ilukirjandusliku rebase vaheliste omailmanihete põhjuseks ka teose implitsiitne adressaat. Siiski ei vähenda need erinevused omailmades teose rolli lastele looduse tutvustamisel ja selle vastu huvi äratamisel.

Kasutatud kirjandus

- Armstrong, Philip; Simmons, Laurence 2007. *Knowing Animals*. Leiden, Boston: Brill.
- Bright, Michael 1984. *Animal Language*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Fennec (s. a.). In: *Britannica*. Kättesaadav: <http://britannica.com/animal/fennec>, 11.05.2020.
- Hediger, Heini 1964. *Wild Animals in Captivity*. New York: Dover Publications.
- Imetajad 1987. *Loomade elu*. Tallinn: Valgus, 231-233.
- Kiiraja, Laura 2014. *The Zoosemiotics of Socialization: Case-Study in Socializing Red Fox (Vulpes Vulpes) in Tangen Animal Park, Norway*. Tartu: Tartu Ülikool
- Kull, Kalevi, Torop, Peeter 2011. Biotranslation: Translation between Umwelten. *Readings in Zoosemiotics*. S.l.: Mouton de Gruyter, 410-425.
- Pennypacker, Sara 2019. *Pax*. Tallinn: Pegasus.
- Sillero-Zubiri, Claudio, Hoffmann, Michael, Macdonald, David W. 2004. *Canids: Foxes, Wolves, Jackals and Dogs. Status Survey*. Gland, Cambridge: IUCN/SSC Canid Specialist Group.
- Uexküll, Jakob von 2012. *Omailmad*. Tartu: Ilmamaa.